

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2025/33/4/489-492>

Jókaitól Szerb Antalig – Prózaelméleti tankönyv mintaelemzésekkel

Bényei Péter – Bodrogi Ferenc Máté: *Prózaelméleti ismeretek*.

Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2024.

A hajdani egyetemi jegyzetek gyenge papírra gépelt és stencilezett oldalaihoz képest ma már felüdülés egy friss tanszéki kiadványt kézbe venni. A képernyőn (is) könnyen hozzáférhető tananyagok hódításának idején valóban fontos, hogy megfizethető kivitelben egyszerű, de igényes könyvtárgyakat lehessen a polcra levenni. A Debreceni Egyetemi Kiadónál megjelenő sorozat, a Debreceni Irodalom- és Kultúratudományi Tankönyvek ötödik darabja a 19. századi magyar irodalom két kutatójának tíz év alatt készített jegyzetszövegeire épülve, pályázati támogatásnak köszönhetően íródott,

nagyrészt a járvány bezártsága idején, és 2024-ben került nyomdába. A borító színes illusztrációja egy 1869-es festmény Kalliopéját mutatja, aki az első európai (nagy)epikai alkotás, az Íliász görög kézírata fölött megreng, sejtetve, hogy bár a klasszika és a romantika korának elbeszélő műveire és szerzőire hivatkoznak a szerzők, a hagyományoktól nem szakadnak el, hiszen az arisztotelészi taxonómiához alapvetően ma is ragaszkodunk.

A tárgyyszerű címhez képest Bényei Péter előszava tisztázza, hogy a tankönyv „átgondoltan elméleti orientáltságú, ugyanakkor a szövegolvasás gyakorlatát is szem előtt tartja, ezért rövidebb-hosszabb példaelemzéseket is tartalmaz”. (7) Elsődleges célként az elsőéves magyar szakosok bevezetőjeként szolgál a tankönyv, de a többi bölcsész mellett a gyakorló tanárok számára is szolgálnak tanulással azok a minta-, vagyis mikroelemzések, amelyek az évekkel vagy évtizedekkel ezelőtti egyetemi oktatásból kimaradt vagy akkoriban (éppen) nem hangsúlyos művekkel foglalkoznak.

A szépirodalom atmoszférateremtési igénye munkálhatott a szerzőkben, amikor első fejezetnek egy tényleg izgalmas és az elbeszélő művek olvasásakor valóban alapvető kérdést körüljáró témát választottak.

Az irodalmi fikció című szakasz első sorban Wolfgang Iser triadikus – valóságos, fiktív és imaginárius – megközelítésére építve mutatja be fikcionális szövegvilágok valósághoz való viszonyulását. Az elméletbe történő bevezetés az illúzió etimológiája alapján a szabályok elfogadásából kiinduló olvasási módok, illetve a határátlépések fogalmait is bevonva nem kizárólag az epika, hanem a líra és a film példáival is dolgozik, majd Szerb Antal szándékátlanul is szinte tankönyvi pontossággal Isert megelőlegező regényét, *A Pendragon legendát* elemzi.

Az epika gazdag műfaji tárházából nem véletlenül kerül a regény a középpontba. A fejezetek sorra veszik az antik regény születésétől a modern regény térhódításáig az alakulástörténetet, majd a műfaji változatokat és a modernitás korának poétikai jellemzőit, illetve hatásfunkcióit. Ez utóbbi segít megérteni, mitől válhatott a legnépszerűbb irodalmi műfajjává a regény, melynek két eredettörténetét is felvázolja. A „visszatérő tematikus elemekből” (40) összeálló antik regény tér- és időszervezete nagyon változatos, viszont szereplői, az antik világ társadalmi elitből kikerült statikus hősei mindössze az akkor ismert – mediterrán – régiót járják be egy fenyegető világban, mely mégis „az élet alapvető elrendezettségét” sugallja (41). A polgárosuló modern világban az írástudás elterjedése miatt gyorsan gyarapodó olvasóközönség kelti újra életre a regényt, melynek formálódását kezdetben a „mindenki számára

többé-kevésbé érvényes világnézeti normák” határozták meg. (47)

A modernitáskori regény egyik mintapéldányaként Kemény Zsigmond *Özvegy és leánya* című alkotását elemzi Bényei Péter, aki fő kutatási területéről választja a példákat a következő fejezetekben is. Így első sorban magyar regényekre utal, Kazinczytól (*Bácsmegyey*), Kármánon át Jókaiig. Az elméleti jellegű megállapításokat is gyakran nemcsak magyar irodalmároktól, hanem többnyire egyenesen a Debreceni Egyetem más elismert oktatóitól származó idézetek támasztják alá. Így kerül egymás mellé Bényei Tamás és Mihail Bahtyin, Hegel és az őt értelmező S. Varga Pál (83) vagy később Dobos István (122). A kitekintés nemcsak a belterjesség gyanúját osztja el, hanem felhívja a – témából adódóan feltehetően elsőéves – egyetemisták figyelmét választott tudományterületük jelentős helyi szakembereire is.

A IV. fejezet elején Bényei Péter megjegyzi, hogy akkor is érdemes leírni a regény elemzéséhez szükséges alapszerkezeti fogalmakat, ha a módszer iskolásnak tűnik (76), és valóban nem haszontalan az alapoktól indulni. A műfaji-poétikai jellemzők és hatásfunkciók tudatosítása ugyanis nemcsak az akadémikus vagy iskolás „elemzés” alapfeltétele, hanem a nem feladatként olvasás folyamatát is gazdagítja. A történeti kontextus után az archaikus elbeszélőformák, az eposz és a legmagasabb rendűnek értékelt tragédia a kiindulópont, melyhez Kemény Zsigmond

1853-as esszéjére – *Eszmék a regény és dráma körül* – is gyakran hivatkozik. Az eposz és regény jellemteremtésének eltérő stratégiáit a *Buda haláláról* szóló néhány oldalas mikroelemzés mutatja be.

Ezután két narratopoétikai fejezetet olvashatunk. Az első az író, a „szerző” és a narrátor megkülönböztetéséről, a második az elbeszélés alapváltozatairól szól. A szerzői funkciókról többféle hivatkozás alapján tájékozódunk: Michel Foucault-t Umberto Eco és Paul Ricoeur koncepciója követi. A 19. századi regény – Asbóth János: *Álmok álmodója* – mikorelemzését már itt is megelőzik egy-egy közoktatásból is jól ismert szöveg értelmezésének kulcsát is biztosító narratopoétikai megállapítások. A következőket mintavételezés logikája szerint az eleméletet közvetlenül magyarázzák a kánon hagyományba beágyazódott alkotásaira tett utalások – hiszen úgyis mindenki ismeri –, majd az egyetemi oktatásban újraolvasott alkotások kapnak kissé nagyobb teret, inkább kedvcsinálónak, mint részletes ismertetésként.

A heterodiegetikus elbeszélés három alapvető eljárása Dorrit Cohn fogalmi rendszerére épülve kap nagyobb figyelmet. A „mindentudó” elbeszélés kifejezése a tankönyv szerzője szerint is „magyarul kicsit félreérthetően” hangzik (114), főleg ha a latin „omnipotens”-sel egyenértékűként kezeli, de *Az arany ember*-ből, majd az *Özvegy és leányából* hozott különböző jellemléírások eltéréseinek elemzésével érzékelteti a

pszichonarráció változatait és lehetőségeit. Utóbbi esetében például kiemeli a narratori szövegben ironikusan egybeolvasztott kétféle nézőpontot. Itt a szöveg egységének megtartása érdekében nem is válnak külön a rövid – olykor két-három bekezdésnyi – mikroelemzések. Móricz Flaubert-t „újraíró” regénye, *Az Isten háta mögött* narrátorának szerepéről szólva kiemeli az elemzés, hogy háttérbe vonul a szereplői nézőpontok és a jellemek közötti feszültségek érzékeltetése céljából. (118) A mikroelemzésekkel kapcsolatban a legfőbb tanulság a könyv szerint: „a még látszólag könnyen dekódolható pszicho-narrációs kijelentéseket is érdemes árnyaltan kezelnie, s a maga összetettségében olvasnia a befogadónak”. (119)

A VII. fejezet a jellemteremtés változataival kapcsolatban előzetesen megállapítja, hogy a „regények szereplői is nyelvi-poétikai teremtmények” (130), vagyis nem valódi emberek, és befejezetlen jellemek, az olvasónak is jut feladat az életre keltésükben, mégis feltérképezhetőek korszakokra jellemző, jellemteremtő tendenciák. Ezek közül az egyik legnevezetesebbet, a Mihail Bahtyin által kidolgozott polifonikus regény jellegadó stratégiáit ismerteti a könyv Kemény Zsigmond *Két boldog* című elbeszélésének bevonásával, amely a kötet leghosszabb és legrészletezőbb mintaelemzése tizenkét oldalon keresztül. (138–149) Ezen a ponton von be először terjedelmesebb elbeszélést az elemzések körébe, hogy a következő – a prózai

szöveg nyelvi megalkotottságáról szóló – fejezet a fabula és szűzsé, illetve a metonimikus és metaforikus elbeszélés jellemzőihez két, az eddigieknél sokkal rövidebb terjedelmű novellát társítson a *Beszterce ost-roma* mikroelemzése után. *A néhai bárány* és Krúdy *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél* című novellája a kispika elemzési módszerei felé tágitja a kötet látókörét.

Bodrogi Ferenc Máté tanulmányoknak is beillő összefoglalásai és elemzése is zárják a tankönyvet, mintegy keretet is képezve az első fejezettel együtt. Az intertextualitás fogalmainak alakulástörténeti bevezetője Bahtyintól Genette-en át Wolfgang Ialiet kultúratudományos nyitásaig vezet végig a fejlődést, hogy a kortárs jelenségeket is bevonja az elemzési lehetőségek körébe. A filmek és az internetes kultúra repertáriumának „törmeléknyelveiből” összerakott jelenségek jóval túlmutatnak ugyan a szépirodalom kategóriáin, mégis egy régebbi korszak irodalmi közhelyeit is felvonultató mű, *A Pendragon legenda* már az első fejezetben megkezdett elemzését folytatja a kötet a szövegkapcsolatok bemutatásával. Az alapvetésen azonban ezen a fejezeten lép túl a *Próza-elméleti ismeretek* könyve. Az utolsó fejezetekben a prózaszöveg érzékiségéről, az önéletírás prózapoétikájáról, végül a posztmodern korszakról kapunk bevezető szintű ismertetést, kiemelve, hogy a prózaolvasás közben „mindazokkal a hatótényezőkkel is” dolgozunk akad a nyelv és a

jelentés mellett, „amelyek az adott szöveg medialitását, hangulatiságát, jelenlét-effektusait előállítják”. (211) Az önéletírás mintaelemzése az egész könyv talán legkorábbi jelenségét, Kis János (Kazinczy barátja) önéletírásának „én-fazonírozás”-át idézi fel.

Az elméleti összefoglalók nagy erénye az olvasmányosság, ami az alapvető nemzetközi és hazai szakirodalom tömör és könnyen érthető összefoglalói és utalásai közé szőtt mikroelemzésekből vagy olykor csak beszúrt utalásokból áll össze. A dőltten kiemelt szakkifejezéseket a szöveg magyarázza is. A tartalomjegyzék minden fejezetcímnél jelöli a szerző személyét, ahogy a vonatkozó gazdag szakirodalmat is fejezetként találja, segítve a jobb átláthatóságot. A klasszikus irodalmi tanácsok szerzőpárosának egyetemi jegyzete remélhetőleg a gyakorló magyartanárokhoz is eljut, hiszen az elméleti háttér ismétlése vagy kiegészítése elengedhetetlen, és bár nem lehet egy könyv elolvasását az akkreditált pedagógus-továbbképzések körében elfogadtatni, akár egyes fejezetek is gazdagíthatják az egyre inkább háttérbe szoruló olvasottság visszahódításáért folytatott heroikus küzdelem fegyvertárát.

Kovács Gergely

középiskolai tanár, A Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma, PhD-hallgató, Debreceni Egyetem